

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1958**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1958

Redaktion:

GÖSTA BERG · BENGT BENGTTSSON

Redaktör: Bengt Bengtsson

Omslagsbilden återger ett stycke sidenbrokad, vävd senast 1765 av Abraham Ekstedt. Materialet är silke från "Mulbärs Plantagen vid Lunds Stad". Nordiska museet, Berchska samlingen. Se Ingegerd Henschens uppsats, sid. 47.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1958

Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

"SKÅLEN, SOM BRUKTES I TOLFTE CARLS TID"

Ett dalsländskt minne i Kungl. Livrustkammaren

av Gösta Berg

Hela hösten 1813 företedde de västsvenska gränslandskapen en tämligen krigisk anblick. Huvuddelen av den svenska armén hade visserligen redan i mars och april överförts till Tyskland för att delta i koalitionen slutkamp mot Napoleon. Men till skydd mot en eventuell manöver från dansk sida över Norge hade kronprinsen före sin avresa avdelat en särskild styrka, den s. k. Västra armén, som under fältmarskalken Hans Henrik von Essen skulle säkerställa Bohuslän, Dalsland och Värmland. För denna gränsbevakning hade sammandragits nästan alla trupper, som funnos kvar i landet, förstärkta med extra roterings- och beväringsskapsk. Trupperna voro uppdelade på brigader, av vilka den första stod under befäl av generalmajoren Elof Rosenblad. I denna ingingo jämte delar av Värmlands och Västerbottens regementen även hembygdens egna soldater, nämligen hela Västgöta-Dals regemente. Reservarméns högkvarter var Vänersborg, som kronprinsen och arvprinsen (prins Oscar) gästade på själva resan till Tyskland den 29 april—2 maj. Man kan förmoda, att viktiga frågor i samband med dessa bygders försvar mot fientliga anfall diskuterades vid detta tillfälle.

En och en halv mil norr om Vänersborg vid stora landsvägen till Åmål och Karlstad, just på den punkt där vägen västerut mot Valbo härad och norra Dal tar av, ligger Frändefors prästgård. Från denna förträffliga utsiktspunkt kunde kyrkoherden Peter Petersson Ekelund följa trupperörelserna, och han har i början av den bok som rymmer protokollen från pastoratets sockenstämmor

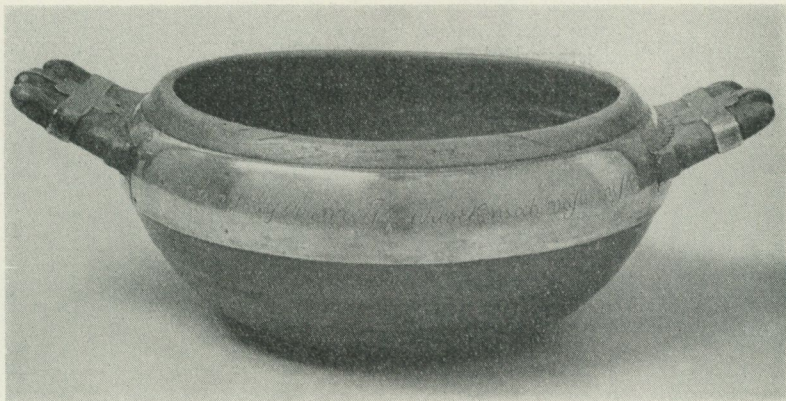
gjort åtskilliga kortfattade men belysande minnesanteckningar. Den 22 juni säger han sålunda, att mycket krigsfolk sammandrogs "och på Frendefors stark inkvartering som varade hela Året". General Rosenblad bodde på Forsane, en herrgård på ett par kilometers avstånd från kyrkan, "men hvar dag här med sin Stab". Ännu vid denna tid voro prästgårdarna mycket anlitade, när det gällde inkvartering, liksom prästerskapets gästfrihet många gånger blev utnyttjad till det yttersta. Vad Ekelund beträffar måste han, som vi skola se, ha funnit tillfredsställelse i sin roll som värd för de höga officerarna; redan under 1809 års krig har han vid ett par tillfällen noterat, att i dag "spisade Excellensen Armfelt här".

Den 21 augusti fingo soldaterna på Västgöta-Dals regemente enligt Ekelund gå hem på rotarna med order att inom 24 timmar vara samlade. Excellensen von Essen var kvar i Vänersborg och alla officerarna "samt många andra regementen här och här omkring". Den 14 september blev det ny inkvartering, och kanske är det i samband med denna som det anordnas en middag i prästgården den 12, då värden utbringar en skål till Carl Johans ära:

"Furste, Kring Din lagerkrönta fana
Nordens hjeltar talrikt samla sig
At, på krigets ärofulla bana,
Skaffa verlden fred — och likna Dig.
Du är alt för oss — för Millioner
Stark Din själ och stort är detta mål
Folkens lugn och säkerhet för thronen
Drickom Segrens och Carl Johans skål."

Slutligen bortgick emellertid den 6 december all inkvartering. Högkvarteret var dock fortfarande kvar i den närbelägna staden, och den 29 i samma månad, alltså i själva julhelgen, anordnar Ekelund en stor middag för "Westra Arméns Generalitet". Huruvida von Essen härvid var med, veta vi inte, men bland gästerna har säkert varit åtminstone Rosenblad och hans stab. "En skål afsöngs som trycktes och gjorde mycken upmärksamhet."

Frändefors prästgård erbjöd särskilda möjligheter att ordna en festlighet av detta slag. Gället var ett av de lönsammaste i Karlstads stift, och några år tidigare hade Ekelund gjort stora nybygg-

Dryckesskålen från Frändefors prästgård. Kungl. Livrustkammaren, inv.-nr 3,297.

nader på gården, som f. ö. var hans födelsegård. Sockenborna hade protesterat mot de vidlyftiga utrymmena, och en överenskommelse hade endast med svårighet kunnat träffas, som innebar att huvudbyggnadens övervåning skulle betraktas som "pastor enskildt tillhörande". I bottenvåningen lågo utom förstuga, kök och en handkammare sex rum och på övre våningen tre rum och fyra mindre utrymmen. Men därjämte fanns ännu ett bostadshus, som tillhörde pastor själv. Ingenting saknades heller, när det gällde möbler och husgeråd. Porslinet bestod 1807, när Ekelunds andra fru gick bort, av bland annat 8½ dussin vita tallrikar, 24 dussin större och mindre andra tallrikar och 43 stycken fat.

Den skål som värden utbragte och som han säger väckte uppmärksamhet blev tryckt i Allmänna Journalen den 1 februari 1814, fastän Frändefors prästgård där uppges ligga i Värmland. Den lyder:

Upp, Wänner! att glädjas och dricka i dag,
Wi weta, att Julen är inne;
Wi samlats i detta förtroliga Lag,
Med Swenskt både hjerta och sinne;
Wi minnas, hur Göterna drucko som män
Och Bägaren tömdes och fylldes igen,
Till Brages och Fridulfers ära.

CARL JOHAN i spetsen för Hjeltarnas här,
 Som tågade ut ifrån Norden,
 I jernstarka handen en Stridsyxha bär,
 Att skänka Oliven åt jorden.
 Wid sidan af Segrens Gudinna han går,
 Och Bojorna brytas och hämnd-timman slår,
 Och wåldets Troféer förswinna.

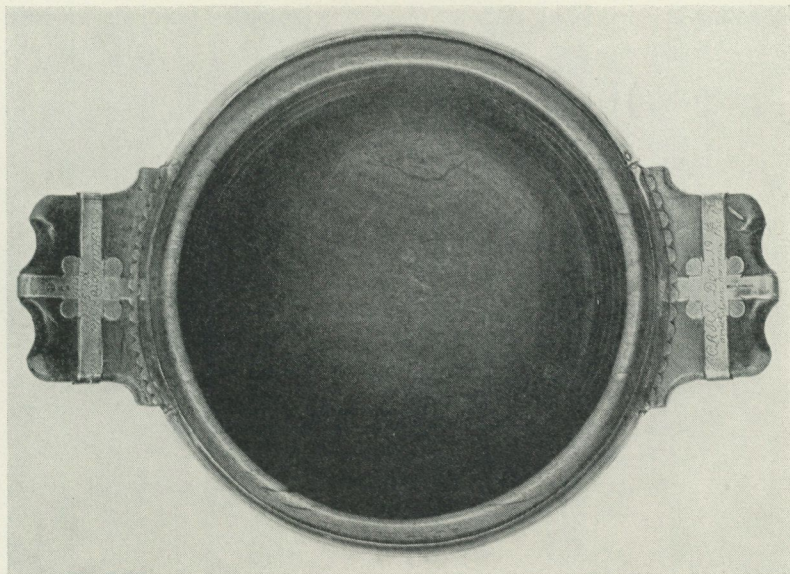
Han önskar, att Throners och Folkslagers rätt,
 Med ordning och kraft, återställa;
 Att Barnabarns barn måtte, under Hans ätt,
 Med lagbunden frihet, bli sälla.
 För Sekler tillbaka, från Swithiods strand,
 Drog Rolof i härnad till Frankernas land,
 Hans ättling, måhända, är Denne.

Ur Skålen, som bruktes i Tolfte CARLS tid,
 Wi dricka för Denne wår Hielte.
 Hans walspråk är Ära, Hans önskan är Frid,
 Och starkt Hans omgjordade bälte.
 Må Himlen, som gifwit oss detta Förswar,
 Förljufwa Hans mödor, beskydda Hans dar,
 Och Deras, som följa hans Fana!

Säkerligen har dikten såsom brukligt var först sjungits av en försångare och därefter upprepats i kör. Henrik Lilljebjörn berättar i sina Hågkomster, hur det gick till: "Vid slutet af måltiden inburos bålarna fyllda med bischoff och rykande punsch, alltid varm punsch den tiden med citroner uti. Det fanns arrack den tiden så aromatisk, att man blev glad af bara lukten. Också var det glädje och sång vid dessa måltider. På dryckesvisor och sällskapssånger var god råd. — — — det är skada, att jag ej kan uppskrifva melodierna, hvaraf många voro vackra."

I själva verket är det i detta fall möjligt att med stor sannolikhet ange den melodi, på vilken skålsången sjöngs. Min vän Ulf Peder Olrog har nämligen listat ut att förebilden är en krigssång som inlades i andra upplagan av P. A. Granbergs drama Svante Sture och Märta Leijonhufvud, vilket hade premiär på Kungl. dramatiska teatern den 31 oktober 1812. Den börjar med orden

"Upp bröder! För Konung och Fädernebygd
 Hwart hjerta är warmt här i Norden,
 hwem lifwas ej än af den Göthiska Dygd
 hwars Ryckte sig sträckt öfwer jorden."

Dryckesskålen från Frändefors prästgård, sedd uppifrån.

och var tonsatt av kammarmusikern J. N. Eggert. Dikten blev mycket populär och var påtänkt som nationalsång.

Vanligen serverades bålen i en skål av ostindiskt porslin, men värden hade här en överraskning i beredskap, den som han alluderar på i en anmärkning till sin dikt: ”Wid detta tillfälle dracks ur en träskål, som warit brukad af Konung Carl XII och ännu förwaras som en relik.”

Skålen som Tolfte Carl drack ur finnes ännu bevarad och ingår nu i Kungl. Livrustkammarens samlingar. Den är ganska liten med en diameter vid själva mynningen av 17,5 cm och en höjd av 9 cm. Skålen är svarvad av al med en lätt profilerings på utsidan och i varje fall numera fernissad. Vid ena örat synas spår av en inbränd dekoration bestående av en rad små ringar. Spår efter själva utsvarvningen äro också märkbara. En sådan dryckesskål eller bolle som den kallas i västra Sverige synes till typen icke ha varit ovanlig under 1600-talets senare del. Formen med de båda utsvarvade öronen är en variant av den ännu van-

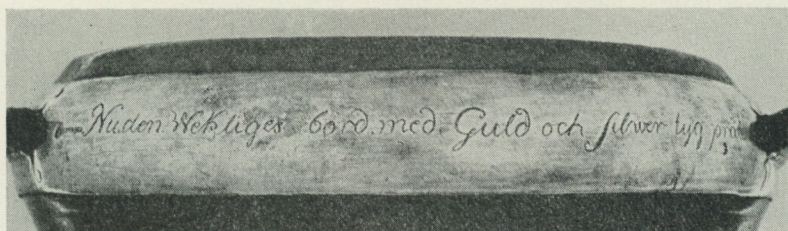

Bilden visar dryckesskålens silverbeslagna handtag.

ligare enkla bollen, som med sin indragna mynning av Sigurd Erixon har ansetts återgå på keramiska förebilder. I Nordiska museet, där bollar av det nu behandlade slaget utom från Dalsland finnas från Halland, Småland och Västergötland, är ett exemplar från Askeryd i Småland daterat 1691. Brännmärken av liknande slag som på Carl XII-skålen — till skydd för den i kärlet upphållda drycken — finnas på en rödmålad bolle från samma socken. Den som jämförelse här avbildade skålen från Torrskog i Dalsland, kallad "snäckeskål", är även den av al, och så torde vara fallet med flera av de andra. Den ganska överensstämmande formen skulle kunna tyda på, att åtminstone många av bollarna haft ett gemensamt tillverkningscentrum. Endast om en av dem finnes, såvitt jag kan se, en bestämd uppgift om användningen. Om en skål i museet från Abilds socken i Halland heter det, att den är en "brännvinsskål, ur hvilken fruntimren förtärt denna samma dryck (= brännvin), kärlets olika storlek bevisar ju kvinnans måttlighet äfven i forna tider, skada att någon sked ej kunnat påträffas". Att skålen använts av kvinnor är väl en senare utsmyckning av traditionen, men troligt är att

*Dryckesskålens bukbeslag med inskriptionen:
"Då drack Hjeltarnas Far utur Ekens och masurens skålar
Nu den Wekliges bord med Guld och Silwer tyg prålar."*

desså kärl brukats att dricka öl eller brännvin ur med sked eller slev. Så har säkerligen också ursprungligen Carl XII-skålen använts.

Nu är den emellertid silverbeslagen och försedd med allehanda inskrifter. Runt buken på skålen går ett brett silverband med sentensen: "Då drack Hjeltarnas Far utur Ekens och masurens skålar / Nu den Wekliges bord med Guld och Silwer tyg prålar." Även på de båda öronen förekomma silverbeslag med inskriftioner: "K. CARL Den 12te druckit ur denna Skål / hos Halword i Klefmarken på Dal år 1716." Över ena örat står dessutom på det breda silverbandet PPE. Det är alltså Ekelund, som låtit silverbeslå skålen, och stämplarna ge klart besked om, att arbetet utförts 1790 i Uddevalla av guldsmeden Jeremias Wallbom. Detta årtal är märkligt bl. a. därigenom att Ekelund själv i en artikel i Iduna 1816 antyder, att han låtit sätta på beslagen 1802, då han skulle fått skålen som gåva av Halvord Bryngelssons son. Denna uppgift liksom åtskilliga andra, som Ekelund lämnat i detta sammanhang, måste emellertid vara felaktiga, såsom framgår även

därav att pjäsen är med redan i bouppteckningen efter Ekelunds första hustru Anna Christina Waldenström 1797. Under Silver står här nämligen "Kong Carls Skål 4 Rdr"; när den andra hustrun dött 1807, återkommer samma uppgift, men värdet har nu stigit till 5 Rdr.

Skålen lämnar själv de viktigaste uppgifterna om sin härkomst. Eljest äro dessa sparsamma och härröra alla från Ekelund själv. Det är framför allt i den redan omnämnda uppsatsen i Iduna, som han berättar dess historia. Under krigsåren 1715 (!), 1716 och 1718 skulle Karl XII enligt denna berättelse, "så ofta det så passade sig", ha bott hos en bonde i Klevmarken i Västra Eds socken på Dal vid namn Halvord. Nämde Halvord skulle ha tjänat som kunskapare åt kungen och i andra viktiga värv. Som belöning hade han och hans arvingar fått skatterätt på kronohemmanet Klevmarken, som de sedan dess besutto. "Kungen nyttjade alltid denna Skål såväl här som på sina resor i Fjellet, såsom dryckeskärl". Den stuga, i vilken kungen bodde, fanns kvar, när Ekelund 1789 tillträdde kyrkoherdebefattningen i Ed, och ännu när han skrev sin berättelse, skulle kistan på vilken kungen vilat vara i behåll. Enligt Ekelund dog Halvord omkring 1760 och efterlämnade en enda son vid namn Engelbrecht. Han var född 1715 "och hade ofta den, kanske i sitt slag ensam, äran, att Konung Carl waggat honom." Åren 1761 och 1765 var han enligt Ekelund riksdagsfullmäktig för orten, och år 1772 skulle han ha uppvaktat Gustav III vid Västra Ed och framlämnat ett med egen hand skrivet skaldestycke över Karl XII:s vistelse vid gränsen. Ekelund säger sig äga det; "det är okonstladt, men vittnar om snille".

Skålen nyttjades under namn av Kunga-Skålen vid alla högtidliga tillfällen och vårdades som en helgedom. "När nämnde Engelbrecht var 87 år gammal och kom till mig sista gången, 1802, så hade han denna skål med sig och med tårar i ögonen bad han mig emottaga den, förwara den, och heligt lofwa honom, att den aldrig skulle komma att bortblandas och förgätas. Jag emottog den med den största tacksamhet och lät sätta en silfwerring omkring henne, för att göra henne mera stark och igenkännelig."

Hela denna beskrivning måste han emellertid ha gjort ur min-

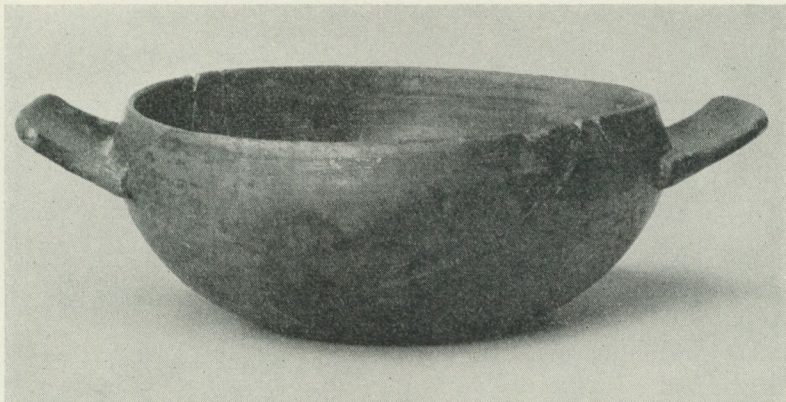
net, och den är som redan nämnts behäftad med många felaktigheter. Halfword Bryngelson dog av kräfte den 24 april 1753, 81 år gammal, varvid i kyrkboken antecknats att han ”warit Kundskaps Karl i Högsts. hans Kongl. Majts, Konung Carl den XII felttog emot Fredrichshall, för sin oförtrutenhet, slughet och redelighet här wid, blef honom af Konung Carl gifwit i Christiania Klefmarken til arf och eget i ewärdeliga tider.” Klevmarken är ursprungligen en kyrkotomt, som sedan förvandlats till $\frac{1}{2}$ mantal. Gården ligger ca 8 km fågelvägen nordväst om Dals Ed och bär i själva namnet — av ordet ’klev’, ställe där man kliver upp för en höjd, och ’mark’ i den gamla betydelsen skog — en beskrivning av sitt läge. Halvords son Engelbrecht föddes den 23 mars 1715 och dog den 5 maj 1800, 85 år gammal. Han var visserligen riksdagsman men endast en gång, nämligen 1760—1762 för Vedbo och Tössbo härader.

Den av Engelbrecht Halvordson till Gustav III översänta dikten, försedd med rubriken ”Konung Carl XIIes Samtal med den Trogne Bonden, Hallword Bryngelson på Gården Klefwemark på Dahl”, finnes bevarad åtminstone i två handskrifter, nämligen dels den som Ekelund uppger sig ha fått av Engelbrecht och dels en avskrift, som Ekelund 1815 inlämnade till Götiska förbundet och som anmäldes där vid stämman den 29 mars 1816. Skriften är i sig själv en mystifikation; även det Ekelund tillhöriga exemplaret är försett med ett meddelande om överlämnandet till Gustav III, och datum är här preciserat till den 11 juni 1772. Dikten blev enligt denna anteckning ”med största nåd ansedt”. Såsom Olov Westerlund framhållit i sitt arbete ”Karl XII i svensk litteratur från Dahlstjerna till Tegnér” är detta omöjligt. Gustav III kan inte ha besökt Västra Ed detta år, och även om överlämnandet i stället skett t. ex. i Åmål eller Vänersborg, måste datum under alla förhållanden vara felaktigt. På sin ”Erikskata” passerade konungen genom landskapet under november månad.

Dikten är inte ointressant, bland annat innehåller den åtskilliga provinsialismer, som verkligen synas bekräfta, att den är skriven av någon som varit bekant med de lokala förhållandena. Tveksamt är dock, om den inte förfärdigats av någon mera litterat person än Engelbrecht Halvordson. I de anmärkningar, med vilka

Ekelund försett det exemplar, som inlämnades till Götiska förbundet, berättar han mycket livfullt, om hur "Gubben Engelbrecht, vid 87 år ålder, stående, utur minnet, upläste dessa värers för mig. — — — glänste en stor tår i hans brinnande Öga och jag sprang upp och omfamnade honom". Vid skildringen av hur Karl XII fått hålla till godo med den dalsländska rätten "mjölksåll", dvs. tunt havrebröd krossat i mjölk, förekommer emellertid en annan apokryfisk historia. Det säges nämligen, att Engelbrecht, när han 1761 blev riksdagsman, varit på ett stort kalas hos riksrådet Liewen, varmed måste åsyftas Hans Henrik von Liewen. "När soppan bars omkring, gick grevinnan sjelf til Engelbrecht, med en spilkum mjölk, sägande: Nu skall jag ge Engelbrecht, hvad min man fick hos Er far på Klefmarken. Och så smulade hon honom några tunnrån i mjölken. Engelbrecht omtalte detta med en känsla, som vist delas af alla, som ega — hjerta. NB hafrebrödet är så tunt som tunnrån." Även om uppgiften att Liewen varit page hos Karl XII och deltagit i det norska fälttåget, trots att han 1718 endast var 14 år gammal, skulle vara riktig, faller historien på att han dog ogift, och att hans grevinna sålunda inte kan ha bjudit Engelbrecht Halvordson på tunnrån.

I detta sammanhang är det av intresse att konstatera, att dikten inte särskilt omnämner kungaskålen. Däremot talas här om den kista, som konungen hade vilat på och som enligt andra uppgifter fanns kvar på Klevemarken, ända tills huvudbyggnaden brann ned nyårsnatten 1892—1893. Om kistan upplyses i en not till dikten Konung Carl 12:tes samtal, att "kungen hade hatten på hufvudet, och detta lades sedan i en urgröpning i spismuren, ty kistan var för kort för kroppen. Kongen sof alltid på ryggen, höll den ena foten på den andra. När han kastade i sär föttrén, så var han vaken och inom 5 minuter i Sadeln. Herrarna fingo brått om att bli färdiga". Som bekant finnes ett annat liknande minne bevarat från samma tid, nämligen den bänk, på vilken Karl XII uppges ha vilat 1716 i kyrkbyn i Östervallsskogs socken i Värmland. Bänken, som bär en inskuren och delvis med inslagna spikar fylld inskrift härom, skänktes till Klädkammaren (numera ingående i Kungl. Livrustkammaren) 1856 av hemmansägaren Per Gustafsson i Stommen. Benanordningen är inte den ursprungliga,

Dryckesskål, "snäckeskål", från Torrskogs socken, Dalsland. Nordiska museet, inv.-nr 71,425.

och uppenbart är att bänken på samma sätt som Ekelund föreslog beträffande kistan i Klevmarken länge bevarats "som en dyrbar relique". I detta fall vet man emellertid, att Karl XII verkligen vilade över natten i kyrkbyn, nämligen den 26 februari 1716. Bänkar och stolar som kungen suttit på tyckas över huvud taget ha bildat stödjepunkter för folkminnet. På Össja i Nord Höland i Norge finns sålunda bevarad en trästol, som han skall ha suttit på. Men även andra föremål rönt en liknande hedersbevisning. Enligt Anders Lignell skulle i Klevmarken länge ha förvarats en träsked, med vilken kungen ätit.¹ Det kan över huvud taget många gånger vara svårt att avgöra, om det i sådana fall rör sig om ett slags vandringssägner, eller om en bestämd händelse ligger bakom de uppgifter, som förknippats med hithörande föremål. Detta gäller även en episod, som spelar en viss roll i Konung Carl XIIes samtal, nämligen när kungen vaggar Engelbrecht Halvordson. Det heter i dikten:

¹ I Nordiska museets samlingar finnes ett elddon, kallat "eldkatt", i pistolform med ljuspipa och flintlås, som förvärvades redan 1873 med uppgift att det tillhört Halvord Bryngelson i Klevmarken och "begagnats då Karl XII låg hos honom". Skärningar på kolven och smidet hänvisa föremålet till 1600-talets slut.

”Sen hände att konungen lyste at Si
hur hängande vaggan kund’ gånga:
han vagga för ro skull ett barn däruti.”

Ekelund påpekar i en not, att ”Kungen låg på kistan och vaggade med foten — ty vaggorna här i orten hänga i stugan och gå ej åt sidorna, utan opp och ned.” Man kan härmed jämföra en episod, som Göran Nordberg berättar i en av honom själv ej tryckt anmärkning till hans arbete Konung Carl XII:s historia: ”Uti en förnäm Officerares journal finner jag antecknad, att A:o 1716 när armeen drog utur Norrje, har H:s M:t legat några dagar i quarter, i byn Norrby $\frac{1}{2}$ mihl från Sundsborg. A:o 1718 kom H:s M:t dijt igen, lät kalla bonden ut, och frågade efter den drängen, den gossen, den fattiggubben, ja, effter bondens barn, af hvilka det ena legat förra gången i waggan, nämmandes hwar och en wid dess rätta namn.” Denna händelse har alltså inträffat i Norrby by i Hogdals socken i Bohuslän nära Svinesund.

Mest uppmärksammade blevo emellertid dryckeskärlen, och Karl XII-skålen från Klevmarken ansluter sig här till en fast tradition, som kan följas tillbaka åtminstone till 1600-talet. Bland de inte så få folkminnen, som ännu äro levande från denna tid på den norska sidan gränsen, berättas från ett par håll i Nord Höland om hur den svenske kungen bjöds på öl — i senare tradition förvanskad till brännvin! — ur en stor butelj, som har bevarats på en av gårdarna ända fram till våra dagar, men som nu är försvunnen. Av äldre sådana kungliga dryckeskärl har den s. k. bergslagsvälkommen STORA GODTÅR i Värmland blivit särskilt ryktbar. Den synes sedan mycket länge vara förkommen, men vi känna väl dess utseende framför allt genom Daniel Tilas’ beskrivning av den 1768. Den var egentligen en mycket stor bägare, svarvad av alrot, lika bred upptill som nedtill. Enligt sägnen skulle Karl IX som hertig vid ett besök i Bergslagen ha låtit hämta mjölk åt sig i den och druckit därav. Sedermera bevarades den till åminnelse av denna händelse och kläddes inuti helt och hållet med förgyllt silver. Likaledes försågs den med starka beslag, stora handgrepar, fot och ett väl arbetat lock, allt av silver, samt dessutom tid efter annan med förgyllda och oförgyllda silverplåtar,

på vilka förnämna personer, som druckit ur den, läto gravera in sina namn och vapen. Det får inte anses uteslutet, att Ekelund haft kunskap om detta kungliga dryckeskärl, när han monterade Karl XII-skålen med dess silverbeslag och inskriptioner. Särskilt i samband med de kungliga besöken vid 1700-talets mitt vid Loka hälsobrunn tillkommo flera minnen av besläktad art. Ett sådant var den s. k. kungsskålen på Saxån, en stor kristallskål med handtag och välvt lock, som haft sin plats som smörställ på den kungliga taffeln och som 1761 skänktes till brukspatron Petter Johansson som tack för all omsorg han ägnat de kungliga under brunnsvistelsen. Mottagaren lät till bålens skydd och prydnad förfärdiga en ytterskål av silver, dekorerad med kronor, de kungligas namn och latinska sentenser. Numera finnes endast denna ytterskål bevarad. Ett bloss, som kronprinsen i nåder själv behagat föra vid ett besök i Persbergs gruva 1768, skulle enligt beslut av borgerskapet i Filipstad silverbeslås och för framtiden bevaras på rådhuset.

När Ekelund, sannolikt rätt snart efter det att han flyttat till Dals Ed 1789, av Engelbrecht Halvordson fick Karl XII-skålen som gåva och lät pryda den med de nuvarande silverbeslagen, har han väl snarast tänkt sig att för egen del bevara den för framtiden. Skålen skulle emellertid komma att få ett annat öde, och kanske beror detta på den uppmärksamhet, som kom Karl XII-minnet till del i samband med festligheterna i Frändefors prästgård och de skåldikter, som prosten då inspirerades till. När Ekelund 1815 for upp till riksdagen i Stockholm såsom en av de befullmäktigade för stiftets prästerskap, tog han skålen med sig, och den 4 april överlämnade han den enligt sin egen anteckning till kronprins Karl Johan. Formellt sett skänkte han skålen till konungen, men detta skedde, enligt vad han själv uppger i meddelandet till Iduna, "genom den Hjeltens hand, som fullbordat det storverk, för hwilket den Tolfte bland Carlarne föll, som ett blodigt offer". Gåvan har tydligen fallit i god jordmån, och redan samma dag befalldes Ekelund till middag på slottet och hade ett långt samtal med prinsen. Den 12 maj var han åter där på bal hos arvprinsen, och den 4 juni fick han av konungen en stor gulddosa och likaledes en av kronprinsen. Den 8 juli hade

han företrädde hos kungen och kronprinsen och tackade för dosorna, och den 6 augusti, två dagar innan riksdagen utblåstes, åt han på nytt hos arvprinsen. Den 11 reste han från Stockholm, och dagen därpå blev han, utan att veta något därom vid sin avresa, utnämnd till ledamot i andliga ståndet av Kungl. Vasaorden. Dubbningen ägde rum i Uddevalla den 12 september.

Även i övrigt har Ekelund vid denna tid framträtt såsom en relativt bemärkt personlighet. Som riksdagsman tillhörde han det inflytelserika Allmänna Oeconomi- och Besvärsutskottet och invaldes i Stora nämnden, men han hann också med att hålla predikningar i fyra av Stockholms kyrkor. De utgavos året därpå "såsom en tacksamhetsåtgärd åt Dem alla som hedrat mig med bifall, aktning och tillgifvenhet under mitt sista vistande i Hufvudstaden". Det stilenligaste gensvaret för gåvan till kungahuset var emellertid utan tvivel invalet i Götiska förbundet, som skedde den 30 april 1816. Ekelund, som fick namnet Hergeir, var vid denna tid 60 år gammal, och det torde ha varit ett undantag att någon vid så framskriden ålder blivit kallad till medlem. Ekelunds inträdestal handlade om Hergeir eller Herigar, slottsfogde och befallningsman i Sigtuna och Björkö vid tiden för Ansgarii första förkunnelse av den kristna läran. Talet upplästes av Jakob Adlerbeth den 30 oktober 1816 "under starka bifallsljud af förbundsbröderna, som efter stämmans slut åt författaren ägnade en skål ur Bragebägaren". Vid ett senare tillfälle synes Ekelund själv ha deltagit i ett sammanträde, såsom framgår av ett bevarat koncept till ett bordstal, som finnes bland handlingar i Kungl. biblioteket. Det är egenhändigt utskrivet, odaterat, men otvivelaktigt rätt sent tillkommet.

Det är inte svårt att ana de omständigheter, som föranlett Götiska förbundets medlemmar och kanske i första hand Jakob Adlerbeth att invälja Ekelund. Kärntruppen inom sammanslutningen utgjordes såsom ofta blivit påpekat av värmlänningar, och helt säkert var Ekelund redan tidigare välkänd för många av göterna, bland annat från gemensamma studieår i Uppsala. När det nu visade sig, att han på ett ganska kongenialt sätt företrädde samma idéer, som hyllades bland förbundsmedlemmarna, låg det nära till hands att knyta även honom till kretsen. I själva verket

*Kyrkoherde P. P. Ekelund.
Porträtt tillhörigt Älvsborgs
läns norra hushållningssäll-
skap, Vänersborg.*

hade han ju, såsom framgår av inskriptionen kring Karl XII-skålen, redan 1790, flera år innan göterna framträdde med sitt spartanska program, hyllat samma idéer som sedermera kommo till uttryck, inte minst hos Geijer och Tegnér. Inte heller Karl XII-romantiken var göterna främmande, och det måste ha tett sig märkligt för göticismens målsmän att komma i kontakt med den uppmärksamhet, som ägnades konungens minne bland de breda folklagren även under årtionden, då Karl XII stod lägst i kurs hos de bildade klasserna.

Man kunde kanske vara benägen att tro, att det här gällde en oreflekterad rojalism av det slag, som man gärna väntar att finna hos den svenska allmogen. Det är emellertid skäl att härvid hålla åtskilliga omständigheter i minnet, inte minst sådana som sammanhånga med lokala förhållanden. Innan jag ägnar några ord häråt, bör likväl något sägas även om Peter Ekelund själv och hans förankring i den folkliga miljön. Han var född i Frändefors prästgård den 29 februari 1756 och son till kyrkoherden där

Petrus Ekelund, som i sin tur var son till en länsman i Jösse härad i Värmland. Modern var dotter till den äldre Ekelunds företrädare, kyrkoherden Erland Rosell. Efter studier i Skara och i Uppsala, där Peter Ekelund blev magister 1776, tjänstgjorde han som *oeconomiae* docent under Johan Ihre. Han lämnade emellertid universitetskarriären 1779 och blev läroverkslärare i Karlstad. År 1787 utnämndes han till kyrkoherde i Dals Ed och tillträdde platsen den 1 maj två år senare. Under mellantiden hade han haft tjänstledigt och ägnat sig åt praktiskt jordbruk i sin hemsocken. I Ed utförde han som präst en omfattande gärning och säger sig i en meritförteckning ha nybyggt två av församlingens kyrkor (Håbol och Nössemark) och restaurerat två andra (Ed och Töftedal). Han blev kontraktsprost över Norra Dal 1790. Också på andra områden var Ekelund vid denna tid mycket verksam. År 1792 fick han domkapitlets uppdrag att granska den då utkomna provpsalmboken och vann samma år i Svenska Akademien pris för inlämnade provpsalmer. År 1794 framlade han ett förslag till stiftets änke- och pupillkassa som sedermera kom till stånd. Han deltog i jubelfesten 1793 i Uppsala och blev 1800 teologie doktor. Sannolikt har det varit hans mening att kvarstanna i Ed; härpå tyda bland annat några rader i det Ode öfver en Fridälskande Hjelte, med vilket han 1796 — 40-årig! — vann pris i Göteborgs Wetenskaps- och Witterhetssamhälle:

Du Lyra! Som, i unga dagar
Mig ofta skänkte ro och tröst,

— — —

Du kan den eld ej återgifva,
Som fordom kunnat själen lifva,
Jag borde därför lämna Dig.
Jag redan gått, at lugnet smaka,
Vid Fjellens fot, med Barn och Maka,
Där Lifvets afton väntar mig.

Emellertid blev kyrkoherdebeställningen i hans gamla hemförsamling ledig 1803, och han valdes nästan enhälligt till denna plats påföljande år. År 1805 flyttade han till Frändefors, och även här kom han att utföra en betydande gärning, framför allt i fråga om praktiska ting. Sålunda nedlade han såsom redan antytts ett stort arbete på att förnya boställets byggnader och gjorde sig känd

som en framgångsrik jordbrukare. Det var under Frändeforstiden som han blev riksdagsman 1810 och 1815, och han användes även av myndigheterna i inte ringa utsträckning såsom rådgivare och organisatör. I hans minnesanteckningar finner man sålunda, att han bland annat var en av dem, som 1808 organiserade det då nyuppsatta lantvärnet, en tidskrävande och ömtålig uppgift som han efter allt att döma löste till vederbörandes belåtenhet. Det var i anslutning till detta uppdrag, som han 1812 blev en av stiftarna av Elfsborgs Läns Kongl. Hushållningssällskap. Redan flera år tidigare hade dåvarande landshövdingen Friedr. Lilljehorn, som stod i nära förbindelse med Ekelund, framkastat tanken på ett sådant sällskap, sannolikt närmast efter mönster av det 1803 bildade värmländska hushållningssällskapet. När nu efter fredsslutet 1809 lantvärnet upplöstes, uppstod frågan om hur det skulle förfaras med den beklädnad, som man året förut åtagit sig att anskaffa. Vid sammanträden härom beslöts att persedlarna skulle försäljas och att de influtna medlen skulle användas för att organisera ett hushållningssällskap. Förste sekreterare blev Peter Ekelund, och han ägnade under tiden 1812—1817 mycket arbete åt att organisera det hela. Bland annat var det han, som skrev stadgarna. Här skall sällskapets verksamhet inte närmare behandlas, men det bör påpekas att dess protokoll och handlingar under den Ekelundska tiden blevo tryckta, och att dessa innehålla många bidrag av Ekelunds hand. Till belysning av skåldikten från 1813 kan tjäna en skrivelse, som sekreteraren på sällskapets vägnar insände till Lantbruksakademien 1814 och som i prosans form utgör en parafras av dikten. Samtidigt ger skrivelsen en god inblick i Ekelunds tänkesätt och de mål, som föresvävade honom och hans likasinnade samtida:

”Det torde wara Den Hjelten förbehållit, som förenar Den Skandinaviska Halfön under En Styrelse, och som, nästan tyngd af Lagrar, likwäl wetar värdera Den krans af Ekelöf, som frälste medborgare, i Twillingriket till honom framräckt — kanske är det honom förbehållit, att återwäcka, bland oss, Den Nationalanda och den kraftkänsla, utan hwilken ej en gång Landtmannens fredliga yrken kunna hinna öfwer medelmåttans gräns. Detta hopp skall åtminstone uprätthålla vårt mod, under alla de omsorger och bemödanden, hwilkas lyckliga frugter, icke wi, men våra efterkommande, få skörda.”

Guldring med silbuettporätt av P. P. Ekelund. Tillverkad i Stockholm 1795 av guldsmeden Anders Hallman (1787—1818). Gåva till Nordiska museet 1889 av Ekelunds dottersons son doktor Karl Malmsten, inv.-nr 58,466.

Man läser mellan raderna något av det som Tegnér gav uttryck åt, när han i Svea talade om att ”inom Sveriges gräns erövrå Finland åter”. Men för de västsvenska patrioterna var intresset för Finland och dess öde inte så framträdande. Här trängde sig i stället på ett mycket bestämt sätt kravet på fred på den Skandinaviska halvön fram som det dominerande målet. Det var framför allt detta, som man väntade sig av kronprinsen, att han skulle säkerställa fredliga förhållanden gentemot Norge, och det var här man kunde knyta an till Karl XII:s-romantiken. I en annan skåldikt på Frändefors prästgård den 28 februari 1814, då underättelsen om Kielfreden nått Sverige, ges klara uttryck åt en sådan uppfattning:

Men ännu af Storvärk det Största är kvar,
 At Sverige och Norrige förena.
 Gå, hugStore hjelte! Fullborda det väl,
 Du ämnat åt Skandien gifva.
 Så Stark, som Din Skullra, så ren, som Din själ,
 Så varm skall vår tacksamhet blifva.
 Vi klinga för Hjelten, som strider för oss —
 Han skänke oss fred! — och förödelsens bloss
 O, Mätte det slockna i Norden!!!

Den 26 och 28 januari firades för övrigt kungens namnsdag och kronprinsens födelsedag med mycken högtidlighet i Vänersborg, då också av Ekelund författade verser av liknande

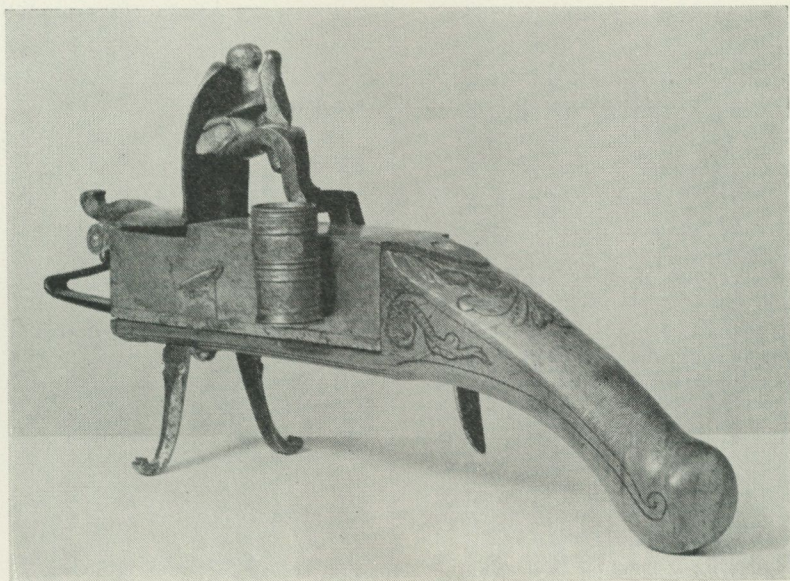
innehåll sjöngos och trycktes. Karl Johan betraktades i dessa kretsar framför allt som en fridsfurste, och den omständigheten att Norge på ett ganska brutalt sätt fråntogs Danmark tedde sig inte som en orimlig och onaturlig händelseutveckling. Det bör erinras om att den man, Baltzar Bogislaus von Platen, som efter vad det vill synas allra först inspirerade Karl Johan till den sedermera förda norska politiken, var godsägare på Frugården utanför Vänersborg och måhända hörde hemma i ungefär samma miljö som den nu skildrade.

Bakgrunden till detta betraktelsesätt är i sin tur inte svår att finna. Inga andra delar av det egentliga Sverige hade på samma sätt som Dalsland och närliggande bygder varit utsatta för långvariga och ofta återkommande krigiska förvecklingar. I Dals Ed, där Ekelund varit kyrkoherde, hade kyrkan under Karl XII:s sista fälttåg hela tiden utnyttjats som kronomagasin och prästgården som hökvarter. Tvärs över själva edet, där nu samhället ligger, löpte befästningsvallar, och de platser där den svenske konungen ätit sina måltider hade redan strax efter hans död fått en karaktär av sakrosankta minnen, som till och med inritades på de officiella kartorna. Ännu när Ekelund kom till Ed, levde där på gårdarna karolinska officerare och meniga. Men även på södra Dal och så långt från gränsen som i Frändefors funnos många minnen av de härjningar, som danskarna under tidernas lopp företagit över hela landskapet för att hindra en svensk uppmarsch mot gränsen. Frändefors prästgård hade under nyare tid åtminstone fyra gånger helt nedbränts, och så sent som under Ekelunds företrädares tid hade fienden här tagit sitt kvarter och gjort sina rekvisitioner. Kyrkoherde Petrus Nordberg — för övrigt en förfader till prostinnan Ekelund — som var kyrkohede här under hela Karl XII:s tid, hade haft fyra söner som varit officerare i armén, av vilka två blevo tagna vid Poltava och sutto som fångar under 12 år i Sibirien och två andra deltog i det norska fälttåget.

Befolkningen i denna del av vårt land såg i själva verket även i Karl XII en fridsfurste, som när han stupade var på väg att avskaffa tidigare oeffterrättliga förhållanden och på så vis trygga fredens sak. När präster som Ekelund och andra ståndspersoner

ge uttryck åt liknande tankar, hade de därför en bred folklig grund att bygga på. Åtskilligt tyder på att denna folkliga uppfattning av Karl XII levde ganska orubbad under hela 1700-talet och att det är den, som får sitt uttryck också i den mycket påtagliga sympati för en starkare kungamakt, som gav flera egenartade utslag inte minst hos den dalsländska allmogen. Man frågar sig i det sammanhanget också, om det är en ren tillfällighet, att det var 1772 som Engelbrecht Halvordson säges ha överlämnat dikten Konung Carl XIIes samtal till Gustav III och att det sannolikt var 1789 som Peter Ekelund av honom fick Karl XII-skålen. Hur statsvälvningen 1772 tedde sig ur dalsländsk bondesynpunkt, får man en antydning om i den inlaga, som Frändefors pastorats inbyggare i april 1773 insände till justitiekanslern angående prästlönerna. Där påyrkas vissa åtgärder med motiveringen: "då dager blifwit öppnad för ett nog tryckt folk" och "Landsens fader wisat sig i vår allmänt tryckta bygd".

Om man tillmäter kravet på en stark kungamakt en avgörande betydelse för tänkesättet både hos allmogen och hos det övervägande antalet ståndspersoner i dessa västsvenska bygder, framträda också andra fakta i en klarare dager. Ekelund själv var tidigt Napoleonfientlig, såsom framgår bland annat av det ovan åberopade Ode öfver en Fridsälskande Hjelte 1796, där den franske revolutionsgeneralen målas i mörka färger för den svenske kronprinsen. I själva verket hörde Ekelund också till dem, som länge höllo fast vid Gustav IV Adolf och stödde hans politik, bland annat såsom redan blivit antytt genom att vid ett stormigt sammanträde i Vänersborg angående lantvärnet ena viljorna till en lösning av de svåra organisatoriska problem, som uppstodo i detta sammanhang. När sedan konungen arresterades, omnämnes detta visserligen utan mera känslomässiga kommentarer från Ekelunds sida, och påföljande år åter han vid riksdagen i Örebro vid den nye konungens bord och överlämnar bland annat till honom en tryckt predikan. I det sammanhanget antecknar han: "Kungen var mycket förfallen — kronprinsen såg ut som En Karl och lofvar alt godt — blott han lærer sig språket." Vad Karl Johan beträffar kunna de gamla Napoleonfientliga känslorna naturligtvis ha bidragit att ganska snabbt ge kronprinsen en stark ställning

Elddon, "eldkatt", som skall ha tillhört Halvord Bryngelson i Klevmarken, Nordiska museet, inv.-nr 315.

i Ekelunds uppfattning. Men det sannolika är, att också nu de rent praktiska synpunkterna bakom alla vackra ord i dikter och tal voro de dominerande, och att där fanns en djup motvilja mot den söndring och de partistrider, som i så hög grad hade kännetecknat stora delar av 1700-talet. När han dog några år senare den 18 juli 1819, hade han fått uppleva de enastående hyllningar, som Karl XII-minnet blev föremål för i samband med 100-årsfesten, då Sveriges främsta skalder gävo många uttryck åt tankar liknande dem som han företrätt, och då inte heller parallellismen mellan Karl XII och Karl XIV Johan blev bortglömd. Säkert är, som Ruben G:son Berg framhållit, att just denna "underström av Karl XII-beundran, som väl aldrig sinade helt och hållet, förklarar något av den snabba genklang, som det romantiska återuppväckandet fick överallt". Senare skulle en annan dalsläkning och prästman, Anders Fryxell, genom familjetradition och sinnelag djupt förtrogen med mössornas syn på Karl XII, bli den

som framför andra åter kom att nedvärdera konungen och gav honom en mera undanskymd plats i folkmedvetandet. Därmed glömdes också de hjältedater, som i så hög grad hade fångslat människorna även i Peter Ekelunds generation.

Källhänvisningar

I huvudsak motsvarar framställningen här ovan ett föredrag inför Dalslands gille i Stockholm den 8 mars 1952.

Sockenstämmoprotokollen från Frändefors pastorat 1805—25, i Landsarkivet, Göteborg.

Bouppteckningar från Vedbo och Sundals härader samt syneprotokoll från sistnämnda härad, darsammastädes.

Födelse- och dödböcker från Dals Ed darsammastädes.

P. P. Ekelunds efterlämnade papper i Kungl. biblioteket.

Den ena handskrivna versionen av dikten Halvord i Klevemarken ingår bland handlingar i Kungl. bibl., deponerade av framlidne överstelöjtnant H. Fröding, den andra i Götiska förbundets arkiv i Vitterhetsakademien. De tryckta versionerna äro alla mycket korrumpade.

Ur den tryckta litteratur som kommit till användning anføres endast det viktigaste:

Om Halvord Bryngelson, E. Bergman i Karolinska förbundets årsskrift 1916.

De norska Karl XII:s-traditionerna behandlas av H. Refsum i Karolinska förbundets årsskrift 1930 och av O. Bö i Festskrift til Asbjørn Dørumsgard på 70-årsdagen, 1957.

Om Stora Godtår, se Daniel Tilas' dagbok 1768, tryckt i Noraskogs arkiv 6, 1928, om smörasken i Loka och blosset i Filipstad Lotten Dahlgren, Patron Carl, 1916. Jfr även C. Sahlin, Bergverkens välgång. Några dryckeskärl inom vår bergshantering, i Med hammare och fackla 9, 1941.

R. G:son Berg, Karl XII:s-minnet och hundraårsfesten 1818, i Nordisk tidskrift 1908.

A. Edestam, Ed under Karlarnas tid, Dalsländsk hembygd 4, 1953.

S. Erixon, Bolle och kåsa, i Svenska kulturbilder 3, 1930.

J. D. Hultman, Annotationer öfver Kon. Carl XII:tes Hjeltebedrifter, i Handlingar hörande till Konung Carl XII:s historia, 1819.

O. Westerlund, Karl XII i svensk litteratur, 1951.